

Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис /Інститут вищої освіти НАПН України. – Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології», 2014. – Вип. № 3(54). – Т. 1. – С. 322 – 326.

УДК.: 7.01.111.852:140.8:371.124:7

С.О.Соломаха

**КАТЕГОРІЇ ЕТИКИ ТА ЕСТЕТИКИ У ВИМІРІ
СВІТОГЛЯДНОГО РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧІВ МИСТЕЦЬКИХ
ДИСЦИПЛІН.**

**CATEGORIES OF ETHICS AND AESTHETICS ARE IN
MEASURING OF WORLD VIEW DEVELOPMENT TEACHERS OF
ARTISTIC DISCIPLINES.**

Резюме. Діяльність викладачів мистецьких дисциплін створює підґрунтя для формування аксіологічного ставлення до мистецтва і орієнтації особистості у світі духовних цінностей. Рівень естетичної та етичної цінності художнього образу мистецького твору може суттєво впливати на становлення особистості, допомагаючи людині прийняти більш високу систему цінностей й шукати нові шляхи духовного сходження.

Ключові слова: категорії етики і естетики, мистецтво, особистісний розвиток, культурні цінності, викладачі мистецьких дисциплін, художньо-естетичний світогляд.

Резюме. Деятельность преподавателей художественных дисциплин создает основу формирования аксиологического отношения к искусству и ориентации личности в мире духовных ценностей. Уровень эстетической и этической ценности художественного образа может существенно влиять на становление личности, помогая ей принять более высокую систему ценностей и искать новые пути духовного восхождения.

Ключевые слова: категории этики и эстетики, искусство, личностное развитие, культурные ценности, преподаватели художественных дисциплин, художественно-эстетическое мировоззрение.

Author (S. Solomaha) Resume. Activity of teachers of art creates soil for forming of relation of axiology to the art and orientation of personality in the world of spiritual values. Level of aesthetic and ethic value of image of artistic work can substantially influence on becoming of personality, helping a man accept the higher system of values and search the new ways of spiritual ascent. **Key words:** categories of ethics and aesthetics, art, personality development, cultural values, teachers of artistic disciplines, artistic and aesthetic outlook.

Постановка проблеми. Основою розвитку педагогічного процесу є етико-естетичний контекст вибору цінностей у системі міжособистісних стосунків учителя, викладача з учнями, студентами. Цей вибір визначає філософію педагогічної дії вчителя, викладача, спрямовує процес розвитку педагогічної майстерності, стає джерелом педагогічного досвіду, відбивається у всіх його почуттях, думках і вчинках. Метою професійної педагогічної діяльності викладачів мистецтва є розвиток художньо-естетичного світогляду учнів та студентів, їхньої здатності до сприймання оцінювання й творчої діяльності у мистецтві, що вимагає специфічних знань й умінь сприймати, перетворювати, зберігати та використовувати художню інформацію, закарбовану у мистецьких творах, з метою навчання та виховання учнівської молоді.

Єдність мистецтва й майстерного художньо-естетичного навчання виявляється як мистецтво діалогу особистості з мистецьким твором у процесі знаходженні особистісних смислів, як у художніх текстах, так і собі самому, у створенні власного духовного світу. Недаремно в гуманітарній парадигмі освіта трактується як діяльнісний процес створення власного образу в культурі й культури в собі. (О. Бондаревська, С. Гессен, І. Зязюн, В. Кремень). Педагогічна майстерність викладачів мистецьких дисциплін спрямована на розвиток здатності учнів та студентів до сприймання і розуміння культурних явищ – за виразом О. Рудницької – «через кваліфіковане спілкування з мистецтвом до розвитку духовно повноцінної особистості» [1, 7–14].

Утілюючи в собі програму реалізації людських здібностей, можливостей, основу, передумову і результати творчості, рефлексію та емпатію людей – мистецтво створює уявну реальність, яка переплавляючись у художньо-естетичному світогляді людини допомагає прийняти більш високу систему цінностей і виявляти нові шляхи духовного сходження особистості в культурі. Прийняти чи не прийняти ту чи іншу систему цінностей за основу етико-нормативної програми власного життя – суверенне право кожної людини, проте на вчителів, викладачів, батьків лежить відповідальність за ризик морального вибору особистості.

У наукових джерелах з філософії, культурології, мистецтвознавства, соціології людина як соціальна істота розглядається в рамках діалогічних відносин з культурою, художньою зокрема, коли у творчій мистецькій діяльності вона наповнюється культурними змістами. В роботах філософів: Р. Арцишевського, М. Бердяєва, В. Біблера, Г.В.Ф. Гегеля, С. Гессена, А. Гулиги, І. Зязюна, О. Лосєва, Й. Канта, О. Конта, М. Мамардашвілі, Л. Столовича та інш.; культурологів – В. Гріценко, А. Карміна, О. Новікової, О. Пустовіта, А. Тойнбі, Й. Гейзінги; соціологів – М. Вебера, Г. Зіммеля, О. Семашко, П. Сорокіна, М. Юрія; мистецтвознавців: Д. Антоновича, М. Бахтіна, Л. Левчук, Ю. Лотмана, О. Костюка; педагогів – О. Бондаревської, Л. Масол, Н. Миропольської, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Рудницької, Г. Шевченко, О. Шевнюк, О. Шолокової розглядається проблема світоглядного становлення і реалізації особистості в житті культури, у мистецтві зокрема.

Мета статті полягає у визначенні етико-естетичного контексту професійної діяльності викладачів мистецьких дисциплін як вагомого чиннику розвитку їхнього художньо-естетичного світогляду.

Завдання. Висвітлити та проаналізувати генезу категорій етики та естетики з метою виявлення механізму дії мистецтва і специфіки його впливу на процес навчання та виховання особистості.

Виклад основного матеріалу. На думку більшості сучасних психологів і педагогів, саме мистецтво є ключем до відкриття та розуміння людської суб'єктивності, її специфіки та закономірностей, найважливішим засобом ціннісно-смислового осягнення буття. Мистецтво дає людині почуття того, що вона не самотня. Це почуття допомагає їй перемагати перешкоди, змінювати себе і оточуючий світ, дає сили досягти своєї мрії, шукаючи власні шляхи і засоби, відкрити свою душу і побачити, як все підпорядковано єдиному закону взаємозв'язку всіх й всього у світі. А це, у свою чергу, призводить до розуміння, що терпіння і милосердя і є шлях до Істини і до Людини в собі. Шукаючи власний сенс життя, людина у діалозі з іншою реальністю розширює межі індивідуальної свідомості до загального, універсального, формує новий світогляд. Специфіка сприйняття мистецтва, пов'язана з ціннісним ставленням людини до етико-естетичного ідеалу митця, матеріалізованого у художньому творі.

Дійсно, адже мистецькі твори завжди мають певне естетичне та етичне спрямування, бо опосередковано, через сприйняття смислу, закарбованого в художньому образі, впливають на свідомість і підсвідомість особистості. Художній образ включає в себе досить широке та різноаспектне коло життєвих відносин й виражає значний діапазон поглядів та знань. Тому від рівня естетичного та етичного смислу мистецького твору залежить спрямованість світоглядних орієнтирів особистості, а відтак і його духовного впливу. «Естетична вертикаль» (М. Бахтін) цього процесу має надзвичайне значення у контексті становлення особистості, яка усвідомлює своє «призначення» і свою «присутність у світі» як думаючої, відповідальної, цілісної, позитивно вмотивованої людини. У художньому сприйнятті вирішення естетичних та морально-етичних проблем отримує позитивний смисл й емоційне забарвлення, тому суб'єктивно переживається особистістю як душевне піднесення, відчуття гармонії, готовності до високих позитивних вчинків, створення естетичного середовища існування і нової соціальної реальності. Мистецтво створює уявну реальність, яка, переплавляючись у

художньо-естетичному світогляді людини, допомагає приймати більш високу систему цінностей і виявляти нові шляхи духовного сходження особистості в культурі (Т. Флоренська). Саме в цьому й виявляється вся глибина перетворювальної сутності мистецтва.

«Світоглядність становить найважливішу функцію мистецтва, стверджує, О. Рудницька, його домінуючу, з котрої випливають усі інші функції: виховна, соціально-організуюча, комунікативна, аксіологічна... Тому створення умов для реалізації світоглядної функції мистецтва, що об'єднує художню картину світу та гуманістичну художню концепцію розвитку людини, є одним з пріоритетних напрямків сучасної педагогіки» [1, 60-62].

В. Бичков пояснює як вже у глибокій давнині люди відчували, а з часів грецької класики і розуміли, що «краса, прекрасне, ритміка, образність тощо, тобто усі специфічні особливості художньої мови мистецтва, давали людям почуття задоволення, підносили їх на більш високий рівень буття і тим самим полегшували ту чи іншу діяльність, заохочували людей до культових дій, обрядів, розвивали у них бажання кращого, ніж буденне життя. Не розуміючи механізму і специфіки дії естетичних феноменів, люди здавна емпіричним шляхом навчилися добре і ефективно їх використовувати. Орнаментика, музика, танці, образотворчі і мовні мистецтва (красномовство і поезія), всілякі видовища (пізніше театр), косметичні мистецтва грали в культурі (тобто у культурах усіх відомих цивілізацій) значну роль. Смісл цієї ролі, правда, здебільшого не визнавався адекватно. Нерідко вважали, що мистецтво – це дещо необов'язкове, не корисне, але приємне доповнення до ... практичних, «корисних» справ, щось на кшталт меду, яким у давнину лікарі змазували краї чашки, з якої давали дітям гіркі ліки. Разом із солодким – не корисним, легше ковтається гірке – корисне. Проте відомо, що дорослі спокійно п'ють гіркі ліки і без меду, а ось без мистецтва в історії людства поки не знайдено жодної культури, жодної цивілізації. Це означає, вочевидь, що без мистецтва, тобто без естетичних феноменів і відношень культура, і людство в цілому не зможуть існувати» [2, 140].

Категорії краси, добра, істини, блага, калокагатії, катарсису є характерними і в якійсь мірі основними категоріями як естетики так і етики, що яскраво виявляються у художній формі, мистецтві зокрема. Термін «естетика» (aestheticos) – грецького походження, у перекладі означає – чуттєве сприйняття або «сприймаючи переживаю». О. Лосєв визначає естетику як науку «про виразність у її самодостатній споглядальній цінності. Вираження передбачає внутрішню сторону і зовнішню сторону предмета. Проте внутрішнє і зовнішнє предмета зливаються в одне ціле, коли ми починаємо говорити про вираження. Одним словом, вираження є ніщо інше, як діалектичний синтез внутрішнього і зовнішнього, як єдність і боротьба протилежностей, коли все внутрішнє ми починаємо відчувати своїми фізичними органами чуття і коли все матеріальне, що чуттєво сприймається несе на собі відбиток внутрішнього життя цього матеріального» [3].

Термін «етика» походить від гр. слова «ethos», яке ще у Гомера означало звичайне місце мешкання, пізніше воно стало означати звичай, характер, темперамент, стиль мислення, а також усталену природу якогось явища. Шлях морального самовдосконалення був основою етико спрямованого філософського вчення Сократа. Філософ пов'язував духовне зростання людини з «пологами душі», коли у пошуках істини, краси і блага народжується нова, облагороджена людська сутність. Арістотель, узявши за основу значення етосу як характеру, темпераменту, утворив прикметник «етичний» для позначення особливої групи людських чеснот – мудрості, мужності, помірності, справедливості тощо, – відрізняючи їх від добродійностей розуму. Науку про етичні чесноти (особистісні якості), достоїнства характеру людини Арістотель назвав етикою. Він визначив етику як філософію, що стосується людини.

У Давніх греків мистецтво і філософське осмислення його суті досягли досить високого розвитку: Геракліт, Демокріт, Емпедокл, Сократ, Платон, Арістотель, Епікур з усією певністю відстоюють положення про те, що естетичне має свій початок у властивостях, відносинах і закономірностях

буття. Міра, пропорційність, гармонія частин, єдність різноманіття, цілісність розглядаються названими мислителями як об'єктивні основи прекрасного. У античній Греції зародилися і естетичні теорії. Так, піфагорійці основу естетичного бачили у чисто кількісних відносинах, що розумілись як ідеальна суть. Платон оголошує ідею джерелом естетичного початку. Арістотель підніс естетичне до загального принципу життя.

В епоху античності не існувало окремо етичного і естетичного. Прекрасне було тісно пов'язане з благом, благо з істиною, істина з життєвими цінностями, що складала основу «мистецтва жити» (Сократ). Все це визначалось античним терміном «*калокагатія*» (від. грецького: – *καλοκαγαθία*: *kalos*-краса, *прекрасний*, *agathos*-добрий), який знайшов своє обґрунтування у філософських вченнях Ксенофонта, Сократа, Платона і Арістотеля. О. Лосєв роз'яснює цей термін таким чином: «Це складене етично-естетичне поняття – свого роду *кентавр*. Так само як уявлення про коня-людину могло існувати у часи міфологічної давнини, також і поняття «прекрасно-доброго» могло мати значення тільки для епохи, в якій етична і естетична свідомість, була по суті, синкретичною, єдиною» [4, 100].

Так, наприклад, у досократівській філософії калокатія означала, спочатку приналежність людини до аристократичної еліти, головною рисою такої людини була порода, що сама по собі вже була умовою наявності в особі «прекрасного і доброго». З часом, значення терміну змінювалось і калокатійними вважались люди, які вирізнялись з поміж інших видатними заслугами: освіченістю (філософи, софісти), громадянськими вчинками (герої, політики), мистецькими талантами (скульптори, архітектори, поети, драматурги, музиканти): «...калокагатія завжди є певним благоустроєм життя людей, його красивою і гармонійною організацією»[5].

Калокатія стала одним з найважливіших термінів етико-естетичного вчення Сократа, у визначенні якого він ототожнював поняття «прекрасне», «добре», «корисне», відповідно благом і красою для людини, якщо вона чинить правильно (по совісті) є добродійність. Краса, позбавлена моралі

може зруйнувати калокагатійну рівновагу. У Сократа (як писав Ксенофонт) калокагатія це знання, життєва мудрість, що виявляється у добродійностях: справедливості, мужності, цноті. Це добродійність, що здійснена у доброму, отже прекрасному вчинку. Знання доброго, що стало життям, дає мудрість. В цій мудрості і є сенс калокагатії. «На думку Ксенофонта, – пише О. Лосєв, – зразком калокагатії є сам Сократ, який був високоморальною людиною і як справжній Вчитель, своїм власним прикладом відвернув багатьох від пороків, викликав потяг до добродійності, дав надію своїм учням, що наслідуючи його вчинки вони теж стануть благородними (calos sagathos) людьми» [5].

На думку О. Лосєва, від Платона бере свій початок погляд на калокагатією як гармонію душі і тіла. За Платоном – це пропорційність душі, пропорційність тіла, пропорційність того і іншого. Це найбільш сутнісне визначення цього поняття, проте треба врахувати той факт, що «душа» у Платона не містить ніякого особистісного смислу, адже у грецькій мові не було навіть терміну «особистість». Душа у античному розумінні є вічний рух, саморух: фізичний, мисленнєвий, психічний. Платонізм не виходить за межі класичної скульптури: Мирона, Фідія, Поліклета, Лісіппа тощо. Разом з тим, формула Платона розкриває саме зміст калокагатії – сфери, де зливаються і ототожнюються стихії душі і тіла. Виникає буття, яке є настільки ж тіло, наскільки й душа. Душа, життя, мудрість, знання – все стало тілом, стало видимим і відчутним. І навпаки, тіло, матерія, фізичні стихії, все це перетворилось на життя, смисл, вічно створюючий розум і мудрість. Єдність, повна тотожність, повна нероздільність душі і тіла. З цієї пропорційності, симетричності бере свій початок естетична думка і мистецтво давніх греків.

Ідея прекрасного проходить через всю творчість Платона. Ще в діалогах, зокрема в «Пирі» Платон наближає благо до прекрасного. В «Горії» Сократ називає прекрасним справедливе. У «Філебі» він пише: «якщо не можемо вловити благо однією ідеєю, то впіймаємо його трьома – красою, пропорційністю і істиною» (Філеб, 65 А) [6, 40]. Абсолютна краса

(прекрасне) знаходиться у світі ідей і її можна досягнути розумом через знання математичних закономірностей. Отже, пропорційність, симетрія, математична точність (ідеальне число), міра, раціоналістичність, циклічність, цільність і неподільність – її ознаки.

У «Філебі», на думку О. Лосєва, перший раз в історії європейської естетики *естетичне трактується як діалектика розуму і задоволення*. Це діалектика синтетичної, тобто символічної самосвідомості. Оскільки вище благо є довершеність – розум і задоволення, взяті окремо не відносяться до цього вищого блага, але взяті разом, вони діалектично синтезуються в одну нероздільну софійну інтелігенцію. Цей софійний синтез є основою як науки, так і мистецтва, *головним принципом естетичного* взагалі, фундаментом якого є творче мислення. У Платона принципом естетичного є повне злиття і ототожнення точної геометрично-числової форми із живим, тріпотливим життям духу. За О. Лосєвим це і є *софійною мірністю*. «Отже, – пише О. Лосєв, – Платон не тільки обґрунтував естетичний предмет як об'єктивну виразність, а й надав йому переконливе діалектичне розмежування. Категорії вчення Платона про істину, красу і пропорційність є принципами об'єднання задоволення і розумності у софійному бутті...» [5].

Але це не просто розум і задоволення, так би мовити, на побутовому рівні, а перетворені у вищому сенсі якості: софійна розумність є істиною, софійне задоволення – красою. Мудрість, що реально здійснилась через рівновагу стихій розуму і задоволення. «Тут, на вершині Платонівської естетики принцип симетрії стає смисловою категорією – софійною мірністю, яка є живим трепетом життя, що йде у позалогічні глибини, але обов'язково зацвітає витонченими геометрично-числовими формами і тим себе об'єктивує» [5]. Платон виділяє п'ять «сходинок добра» як ієрархічну інтелігенцію (лат. *intelligens* – мислячий, знаючий) – сферу естетичної чуттєвості: від «чистого задоволення» через насолоду науками, мистецтвом та вірною думкою до чистого розуму як максимального виявлення духовного

життя в людині і синтезу софійного розуму і його софійного задоволення, що втілює *принцип самої духовності*.

Знання, що стало життям і софійною мудрістю, — ось ідеал калокагатійної довершеності Арістотеля. У калокагатії Арістотеля втілювалася давньогрецька ідея виховання людини, в якій гармонійно поєднувалися тілесна довершеність (скульптурність тіла), моральна досконалість, мудрість. Ця єдність була настільки нерозривною, що уособлювала в собі синтез всіх життєвих цінностей греків: здоров'я, багатства, могутності, слави — всього, що було для них Благом. Вищим благом було пізнання Істини. «У Нікомаховій етиці» [7], — пише О. Лосєв, — є чудовий розділ про так звану *megalopsychia*, або *«велич душі»*. Арістотель зображує цю добродієність яскравими рисами і, між іншим, каже: «Велич душі, можна сказати, є ніби певним космосом добродієностей, тому що робить їх більш значимими і без них не виникає. Тому *бути великим душею воістину важко*. Це неможливо без калокагатії» [3].

«Нікомахова етика» закінчується описом найвищого щастя, яке Арістотель знаходить у теоретичній «умоглядній» (абстрактній) діяльності. «Внутрішнє самовдоволення мудреця — ось мета і етичного, й естетичного виховання, — пише О. Лосєв, —... *естетичне виховання*, за Арістотелем, не є тільки естетичним і художнім, хоча й виражене естетичними засобами. Мета його — *створити мудреця, самодостатнього і вільного, аристократа духу*» [8, 758-759]. Отже, калокагатія (за Арістотелем) поєднує Красу, Істину, Добро на основі синтезу софійної мудрості, етичної дії, естетичного споглядання і є символом духовної величі.

Для нас надзвичайно цікавим є факт загального художнього принципу всього філософського вчення Арістотеля. Сам Арістотель вважав, що усе існуюче у світі є твором мистецтва. І природа, і людина, і сам світ, і небо є художнім твором. Адже греки світ називали космосом, що в перекладі з грецької означає «лад», «порядок», «злагода» і «краса». Арістотель, як справжній грек, відчував гармонію і красу цього світу, незалежно від

наукових абстракцій і життєвих подій, якими б вони не були. Принцип краси як першооснова життя в цілому пронизує всю творчість Арістотеля.

Арістотель, як і його Учителі – Платон і Сократ, заставляє нас задуматись над тим, що творчість людини, художня зокрема, створюючи нову реальність, може потенційно проектувати майбутнє. Це дає підстави зробити висновок про важливість відповідального ставлення митця до «естетичної вертикалі художнього твору», що визначає вектор етичного спрямування розвитку особистості як автора, так і людей, що сприймають мистецтво, й людства взагалі. У педагогічному сенсі це визначає важливість формування і розвиток естетично та етично спрямованої світоглядної культури особистості у освітній практиці, мистецькій зокрема.

Висновки. Спілкування з мистецтвом – складний процес, що охоплює комплекс свідомих і підсвідомих реакцій людини, пов'язаних із розумінням смислу художнього твору в особистісному ставленні до мистецтва, що веде до ціннісного вибору людини, а через нього до її духовного зростання або падіння. З'ясовано, що з давніх часів людство усвідомило триєдність Добра, Істини і Краси. Якщо визначити етику як сферу добра, в центрі якої є проблема вдосконалення моральної сутності людини, а естетику, як сферу прекрасного, в центрі якої проблема естетичного вдосконалення особистості (емоційно-почуттєвої сфери, мислення, смаків, художніх цінностей, ідеалів, досвіду сприйняття мистецтва тощо), то саме ця триєдність дає можливість викладачам мистецьких дисциплін *етично спрямувати й естетично організувати власну педагогічну дію* у навчально-виховному процесі.

Література:

1. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб./ О. П. Рудницька. – К. : ТОВ «Інтерпроф», 2002. – 360 с.
2. Бычков В. В. Эстетика: учебник / В. В. Бычков. – М.: Гардарики, 2004. – 556 с.

3. Лосев А. Ф. История античной эстетики: в 8 т. [Электронный ресурс] / А. Ф. Лосев. – Т. 4. Аристотель и поздняя классика. – Режим доступа: <http://philosophy.ru/library/losef/iae4/index.htm>

4. Лосев А. Ф., Шестаков В.П. История эстетических категорий: монография /А. Ф. Лосев, В.П. Шестаков. – М.: Искусство, 1965.– 374 с.

5. Лосев А. Ф. История античной эстетики: в 8 т. [Электронный ресурс] / А.Ф. Лосев. – Т.2. Софисты. Сократ. Платон. – Режим доступа: <http://philosophy.ru/library/losef/iae4/index.htm>

6. Пустовит А. В. Этика и Эстетика: Наследие Запада. История красоты и добра: учеб. пособ. /А. В. Пустовит. – К. : МАУП, 2006. – 680с.

7. Аристотель. Никомахова етика / Αριστοτέλους. Ηθικα Νικομαχεια.– К.: Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с.

8. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии / А. Ф. Лосев; [сост. А. А. Тахо-Годи; общ. ред. А. А. Тахо-Годи и И. И. Маханькова].– М. : Мысль, 1993. – 959 с.

Literature:

1.Rudnizska O. Pedagogics: general and artistic: train aid / O. Rudnizska . – of К.: of LTD. «Interprof», 2002. – 360 p.s.

2. Bichkov B. Aesthetics: textbook / B. Bichkov . – М.: Gardariki, 2004. – 556 p.s.

3.Losev A. History of ancient aesthetics: in 8 т. [Electronic resource] / A. Losev. – V. 4. Aristotle and the late classics. – access Mode: <http://philosophy.ru/library/losef/iae4/index.htm>

4. Losev A., Chestakov V. History of aesthetic categories: monograph / A. Losev, V. Chestakov. – М.: Iskusstvo, 1965. – 374 p.s.

5. Losev A. History of ancient aesthetics : in 8 т. [Электронный ресурс] / Losev A.– V.2. Sophists. Socrates. Plato. – access Mode: <http://philosophy.ru/library/losef/iae4/index.htm>

6. Pustovit A. Ethics and Aesthetics : Heritage of the West. History of beauty and good : train aid / A. Pustovit – К. : MAUP, 2006. – 680 p.s.

7. Aristotle. *Nikomahova ethics* / Αριστοτελους. Ηθικα Νικομαχεια.– of K. : Akvilon plus, 2002. – 480 p.s.

8.Losev A. *Essays of ancient symbolism and mythology* /A. Losev; [compiler A. Taho-Godi; general release A. Taho-Godi and I. Mahankov].– M. :Misl, 1993. – 959 p.s.

Транслітерована назва статті:

Kategorii etiki ta estetiki u vimiri svitoglyadnogo rozvitku vikladachiv mistetskih disciplin.